



## Gemeente en kerkbesturen onderzoeken toekomst kerken in Alkmaar

# Hoe kunnen we ons religieus erfgoed behouden en blijven gebruiken?



Sint Laurentiuskerk aan het Verdrunkenoord.



Hervormde Kerk in Grootchermer. (Foto Wikimedia Commons 2004).

Religieus Erfgoed in Nederland komt steeds meer onder druk te staan. Kerkgenootschappen krimpen en vergrijzen en kunnen de zorg voor hun kerkgebouw niet meer opbrengen. Maar naast een religieuze functie heeft een kerk ook een maatschappelijke en sociale functie en niet te vergeten een grote cultuurhistorische waarde. Kerken zijn bakens in het landschap en herkenningspunten in stad of wijk. Leegstand van kerkgebouwen is niet alleen een zorg vanuit het oogpunt van erfgoed. Het is een groeiend maatschappelijk en ook ruimtelijk probleem. Vandaar dat er een kerkenvisie komt in Alkmaar. Het gemeentebestuur inventariseert de stand van zaken en werkt samen met de kerkbesturen aan een visie voor de toekomst.

Lees verder op pagina 2 ►

Begin van dit jaar kreeg de vakgroep Erfgoed de opdracht van het college van burgemeester en wethouders om een Alkmaarse kerkenvisie op te stellen. Uit een eerste grove inventarisatie bleek dat gemeente Alkmaar in totaal veertig gebedshuizen heeft van vóór 1970, die specifiek voor dit doel gebouwd zijn. Hiervan zijn er 28 rijksmonument. Vervolgens is er bewust voor gekozen om eerst met de kerkbesturen in gesprek te gaan. Zij zijn de eigenaren van de kerken en zij hebben uiteindelijk de touwtjes in handen. Als gemeente willen we graag inzicht krijgen in hoe zij de toekomst zien en wat zij nodig hebben om het gebouw inclusief de maatschappelijke en sociale functie in stand te houden. Ook willen we samen kijken welke scenario's realistisch zijn als dat niet meer zou lukken.

  Erfgoed Alkmaar



## Archeologiestudent duikt met succes in archieven voor onderzoek kasteel Middelburg

De kranten en landelijke erfgoedtijdschriften stonden er vol van, vorige maand. De ontdekking bij kasteel De Middelburg in Oudorp. Van de ene op de andere dag werd de term barbacane toegevoegd aan onze woordenschat. Een barbacane is een versterkte voorpoort en die was in Nederland nog niet eerder gevonden in combinatie met een kasteel. De barbacane maakt deel uit van de verdedigingsstructuur van het voormalige kasteel in Oudorp. Dat deze ontdekking gedaan kon worden, is te danken aan een unieke combinatie van geofysisch onderzoek en hernieuwd historisch-archeologisch onderzoek. Ook het bronnenonderzoek van archeologiestudent Stijn Marsman maakte hier deel van uit. Hij ontdekte en passant nog een paar sappige weetjes over Floris V... Lees verder op pagina 8 ►



## SUBSIDIE

Dat gemeenten een visie opstellen voor de toekomst van hun kerken, is een nadrukkelijke wens van minister van Engelshoven. Dat staat verwoord in haar beleidsbrief 'Erfgoed telt'. De betekenis van cultuur voor de samenleving, die vorig jaar geschreven is. Om gemeenten te stimuleren dit verzoek op te pakken, is er ook geld voor vrijgemaakt. Alkmaar zit bij de eerste vijftien gemeentes die een bijdrage hebben aangevraagd. De gemeente Alkmaar kreeg onlangs € 75.000 toegekend van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE) om het benodigde onderzoek te doen en een kerkvisie op te stellen.

## ERFGOEDPARELTJES

Bij de kerkbesturen waar de vakgroep Erfgoed tot nu toe op de koffie is geweest werden we verrast door de erfgoedpareltjes maar ook door de grote betrokkenheid van de (vrijwillige) besturen. De ontvangst was steeds zeer vriendelijk en de kerkbestuurders spraken openhartig over de uitdagingen die er zijn. Het werd al snel duidelijk dat er veel overeenkomstige problemen zijn. Die hebben



Door het zakken van de bodem, ontstaan scheuren in de muren van de Hervormde kerk van Grootchermer.



De Kapelkerk aan de Laat.



Kerkgebouw Noordeinder Vermaning in Noordeinde in de Schermer.

bijvoorbeeld te maken met het genereren van (extra) inkomsten door het organiseren nevenactiviteiten of met het werven van vrijwilligers. Maar er zijn ook heel specifieke problemen, die bijvoorbeeld kunnen samenhangen met van de locatie van de kerk. Zo zijn voor de Hervormde kerk in Grootchermer ingrijpende herstelwerkzaamheden nodig aan de fundering. Door het zakken van de bodem ontstaan hier namelijk scheuren in de muren.

## DUURZAAMHEID

Eén van de eerste onderzoeken die we willen laten uitvoeren is een duurzaamheidsscan. Vrijwel alle kerkbesturen die wij gesproken hebben, staan open voor een duurzaamheids-onderzoek. Het doel hiervan is te kijken hoe met een kleine investeringen of door slimmer gebruik minder energie verbruikt kan worden. Met het gegeven dat de energielasten de komende jaren waarschijnlijk zullen stijgen, is het verstandig om deze kosten zoveel mogelijk te beperken. Het zijn in het algemeen

kosten die zwaar kunnen drukken op de exploitatie van een oud gebouw.

## BREDE MAATSCHAPPELIJKE DISCUSSIE

Eind dit jaar of begin volgend jaar willen we met de eerste uitkomsten van de onderzoeken naar buiten komen. Dan zal ook een brede maatschappelijke discussie worden georganiseerd over dit onderwerp. Hoe kunnen we met elkaar zorgdragen voor de toekomst van onze kerkgebouwen? Duidelijk is in ieder geval dat we de maatschappelijke en culturele functie die een kerkgebouw kan spelen in een gemeenschap niet moeten onderschatten. Dat is ook gebleken uit de gesprekken met de kerkbesturen. Meer informatie over de gezamenlijke bijeenkomst die zal plaatsvinden, volgt binnenkort via de gemeentelijke communicatiekanalen. Ook dit zal eind dit jaar of begin volgend jaar worden.

Carolien Roozendaal & Sander van Alphen

# 14 september gaan 76 monumentale deuren open Een monumentale dag met een uitgebreid programma

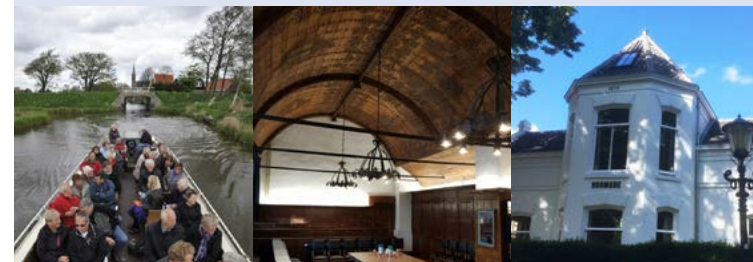


Stap eens binnen bij een open monument! Op zaterdag 14 september staan in de gemeente Alkmaar 76 monumentale deuren voor u open. Dé kans om al die (soms verborgen) historische schatten eens van binnen te bekijken. Ook dit jaar is er weer van alles te doen, te beleven en te be-

wonderen voor jong en oud. Zo is er een uitgebreid en prikkelend jeugdprogramma met verrassende activiteiten. Het informatiecentrum van Open Monumentendag Alkmaar is, net als andere jaren, ingericht in de Grote Sint Laurenskerk. Het thema dit jaar is 'plekken van plezier'. De monumenten zijn open van 10.00 tot 17.00 uur.

Ontdek het complete programma op [erfgoedalkmaar.nl](http://erfgoedalkmaar.nl)

Open Monumentendag Alkmaar betekent elk jaar weer soms onvermoede schatten ontdekken. De route start in de binnenstad en voert tot in de pittoreske dorpskerken van Koedijk, Oudorp, Schermer, Graft en De Rijp. Er is een route langs tuinen en exposities. Maar je kunt ook je eigen route samenstellen, langs hofjes en orgelconcerten. Of ga mee met een vaartocht door de Schermer.



## HISTORISCHE MARKT

In de Grote Sint Laurenskerk is het informatiecentrum ingericht. Hier is ook een levendige historische markt met een restauratieatelier, demonstraties van oude ambachten en erfgoedinstanties die zich presenteren.

## UITGEBREID JEUGDPROGRAMMA

Voor de jeugd is er een uitgebreid programma met prikkelende activiteiten, zoals glas-in-lood maken, archeologische vondsten puzzelen of houtbewerken in de Grote Sint Laurenskerk. Verder kunnen jonge ontdekkers tijdens Open Monumentendag onder andere torens beklimmen of speuren naar schatten in een molen, een kerk of in het oude stadhuis aan de Langestraat. Het gehele jeugdprogramma is te vinden op [erfgoedalkmaar.nl/openmonumentendag](http://erfgoedalkmaar.nl/openmonumentendag)



# Verder in dit nummer

|                                                                              |     |       |
|------------------------------------------------------------------------------|-----|-------|
| Opraving op voormalig bioscoopterrein                                        | pag | 4     |
| Klassieke loodgieterij vensters Grote Kerk                                   | pag | 5     |
| Bouwhistorische verrassing in voormalig pand van Intertoys                   | pag | 6-7   |
| Tentoonstelling Huis van Hilde                                               | pag | 7     |
| Archeologiestudent Stijn Marsman levert bijdrage aan onderzoek De Middelburg | pag | 8-9   |
| Mient 27 ouder dan buurthuis De Croon                                        | pag | 10-11 |
| Tentoonstelling Symbolen voor het oprapen                                    | pag | 11    |
| Bijzondere bodemvondsten: Poppengoed                                         | pag | 12    |
| Colofon                                                                      | pag | 12    |



Het orgel van De Terp in Oudorp wordt grondig onderhouden op Open Monumentendag weer in gebruik genomen. Het orgel zal 14 september de hele dag bespeeld worden.

DOE,  
BELEEF &  
BEWONDER

## MONUMENTEN MET GRATIS TICKET

Reserveer snel een GRATIS ticket!

Een aantal locaties is alleen met een ticket te bezoeken. Dat zijn enkele bijzondere woonhuizen, de waagtoren en het archeologisch depot. Tickets hiervoor zijn gratis verkrijgbaar vanaf maandag 26 augustus 12.00 uur tot donderdag 12 september 12.00 uur. Bestel ze online via [erfgoedalkmaar.nl](http://erfgoedalkmaar.nl). Let op: sommige locaties zijn snel 'uitverkocht'. De kaarten zijn ook verkrijgbaar bij Taqa Theater de Vest, van maandag tot en met zaterdag tussen 12.00 en 16.00 uur, via tel. 072 548 99 99 of aan de balie. Let op: Per persoon kun je maximaal 4 kaarten bestellen. Dus wees er snel bij, want op is op.

## INFORMATIE

Alle monumenten en activiteiten zijn terug te vinden op een plattegrond, in een routegids en in een programmaboekje. Deze zijn vanaf half augustus verkrijgbaar bij onder meer de bibliotheken, VVV's, musea, grote kerken en gemeentelijke servicepunten. Het programma en het routeboekje zijn ook te vinden op [erfgoedalkmaar.nl/openmonumentendag](http://erfgoedalkmaar.nl/openmonumentendag). Houd voor bijzonderheden onze Instagram en Facebookpagina in de gaten.

# Timewarp: Hof van Sonoy 1915 - 2015

Beklim de toren op Open Monumentendag 14 september



Sinds 1744 had het Hof van Sonoy een bestemming als oude mannen- en vrouwenhuis van de Nederlands-Hervormde diaconie. Dit was het tot 1970. Daarna zat er in het gebouw nog een jeugdhonk van Stichting Jeugdwerk, een pannenkoekenrestaurant en verschillende andere horeca. Tegenwoordig is het deels een restaurant en zijn er enkele ondernemers gevestigd. Leuk om hier een kijkje te nemen tijdens Open Monumentendag.

De timewarp is gemaakt door Mark Alphenaar, Regionaal Archief Alkmaar. Meer timewarps zijn te zien op: [bit.ly/timewarps](http://bit.ly/timewarps)



## Een kijkje onder de voormalige bios Resten van 12<sup>e</sup>-eeuwse watersnood bij De Harmonie

Voormalige bioscoop de Harmonie aan het Doelenveld heeft de afgelopen maanden in rap tempo plaatsgemaakt voor woningbouw. Maar voordat op deze plek gebouwd kon worden, voerden onze archeologen in oktober 2018 een archeologisch onderzoek uit. Op deze centrale plek in de stad, bleven veel mensen vorig najaar even stil staan om van achter de hekken te kijken naar de archeologen aan het werk. Die ontdekten hier behalve verdwenen grachten en een overwelfde watergang ook belangrijke nieuwe informatie over het gebruik van dit terrein in de twaalfde eeuw.

Het terrein waar later de bioscoop op kwam, was ooit het uiterste puntje van de achtertuin van de Oude Doelen. Tot omstreeks 1800 was het het oefenterrein voor de schutterij. Het pand De Oude Doelen aan de Doelenstraat was vanaf de vijftiende eeuw eigenlijk een soort verenigingsgebouw van het stadsleger. De tuin is van oorsprong trouwens nog dieper geweest. Maar toen in 1573 de Lombardsteeg werd aangelegd, waar ook de lommerd, ofwel het pandhuis, werd gebouwd, ging dat ten koste van een deel van de Doelentuin. De lommerd was in 1995 al het onderwerp van een archeologisch onderzoek, vlak voor de bouw van de achterzaal van de bioscoop op die plek. De huidige opgraving ligt op 55 meter van de Oude Doelen. Van het militaire gebruik van dit terrein werden alleen een paar loden musketkogels gevonden. We hadden overigens niet anders verwacht. Het terrein was destijds een oefenveld met losse doelen om op te schieten en dat laat in de bodem verder geen sporen na. Ons onderzoek richtte zich dan ook vooral op de diepere lagen eronder.

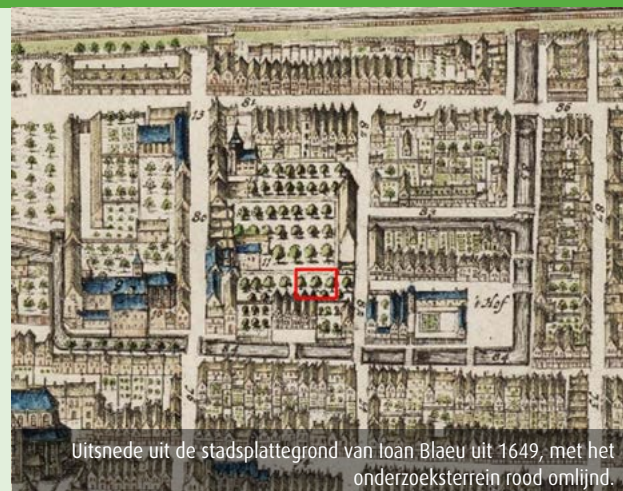
### ■ VERDWENEN GRACHTEN...

Op oude kaarten is te zien dat het hele binnengebied van het tegenwoordige Doelen-

veld ooit was voorzien van een omgrachting. De gracht liep langs grote particuliere tuinen van rijke bewoners aan de Doelenstraat en langs de terreinen van de Jonge en de Oude Doelen. De gracht is nog te zien op een stadskaart van P. Roose uit 1796. Maar op de kadastrale Minuut die is opgemeten in 1820, ontbreekt de gracht. Bij het onderzoek in 1995 hebben we een deel van de gracht ontdekt, parallel aan de Lombardsteeg. Hier was de gracht voorzien van houten beschoeiingen.

In de opgraving van vorig jaar kwam de gracht weer naar voren langs de noordkant van het onderzoeksterrein. Precies onder de afgebroken foyer van de bioscoop. De gracht was hier vier meter breed en bijna twee meter diep en had een ronde

Een stukje natte archeologie: het bergen van vondsten uit de watergang via het mangat.



Uitsnede uit de stadsplattegrond van Ioan Blaeu uit 1649, met het onderzoeksterrein rood omlijnd.



Doorsnede van de gracht rond het Doelenveld, met een beschoeiing en opvulling met zand uit circa 1800, vanuit het westen gezien.

bodem. Hij lijkt van origine niet of slechts heel ondiep beschoeid te zijn geweest. Rond 1800 is een nieuwe beschoeiing gemaakt voor de demping van de gracht met schoon geel zand.

### ■ EN EEN OVERWELFDE WATERGANG

Een grote verrassing was de ontdekking van een zwaar gemetselde overwelfde watergang, die haaks op deze gracht zuidwaarts liep, over een lengte van 16,5 meter. Ongetwijfeld om aan te sluiten op de stadsgracht van de Nieuwesloot.

Meer over deze watergang, maar ook over de sporen van bewoning en van twee overstromingsrampen in de twaalfde eeuw, is te lezen in de uitgebreide versie van dit artikel op erfgoedalkmaar.nl.

Peter Bitter



Onderzoek van vlechtwerk-afrasteringen. Ze zijn bij de tweede overstromingsfase plat geslagen door de modderstroom.

## Eeuwenoud voegproces werkt nog steeds Klassieke loodgieting tijdens restauratie vensters Grote Kerk



Overtollig lood wordt weggehaakt.

Bij de restauratie van de vijf vensters in het zuidtransept van de Grote Sint Laurenskerk in Alkmaar, is een bijzondere techniek toegepast: de voegen tussen de vernieuwde natuurstenen raamstijltjes, ofwel, montants, zijn opnieuw met lood aangegoten. Anne Pauptit, die met zijn bureau De Monumentenman deze restauratie begeleidt, neemt ons mee in dit eeuwenoude maar nog steeds prima werkende proces.

De vensters in het zuidtransept van de kerk bestaan uit verticale natuurstenen raamstijlen, ook wel montants genoemd, en horizontale bronzen brugstaven. Hiertussen zijn de glas-in-loodpanelen opgehangen. Door de verwerking van het natuursteen moet een deel van de montants vervangen worden.

Het zijn overigens niet de oudste raamstijlen die vervangen moeten worden. Juist de kalkstenen montants, die later, tijdens eerdere restauratiewerkzaamheden zijn geplaatst, zijn aan de binnenzijde gaan afschilferen waardoor ze angstwekkend dun werden. Voor de vervangende montants wordt nu gebruik gemaakt van zandsteen.

### ■ LOOD

De voegen tussen de natuurstenen onderdelen in dergelijke ramen zijn meestal van mortel. Maar bij een gedeelte van de vensters in de Grote Kerk zijn de onderdelen destijds aangegoten met lood. Datzelfde is nu opnieuw gedaan. Het is een techniek die nog wel regelmatig wordt toegepast voor het aangielen van stoephekken en brugleuningen maar het met lood aangielen van brugstaven in kerkramen is tegenwoordig zeldzaam. Toch hebben de smeden van de firma Van Hoorne uit Tienhoven laten zien dat deze techniek nog steeds bestaat en bruikbaar is.

De nieuwe natuurstenen onderdelen zijn eerst op maat gemaakt door de steenhouwers van Meesters In. Vervolgens werden ze op de nieuwe plek gefixeerd met loden proppen. Voordat de verbindingen konden worden aangegoten met lood, kneedde de smid eerst een bakje van klei. Intussen zorgde de leerling smid dat de benodigde hoeveelheid lood gesmolten werd.

### ■ OPEN VLAM

Dat proces ziet er trouwens vrij primitief uit. Oude stukken lood worden verhit in een gietlepel op een driepoot, boven een open vlam van een varkensbrander. De gietlepel met het hete en dunne vloeibare lood wordt vervolgens aangereikt aan de smid, die de verbinding aangiet. Nadat het lood is afgekoeld, kan het overtollige lood worden weggehaakt. Dit hele proces gebeurde op de steiger en werd dus bij elke overkruising herhaald.

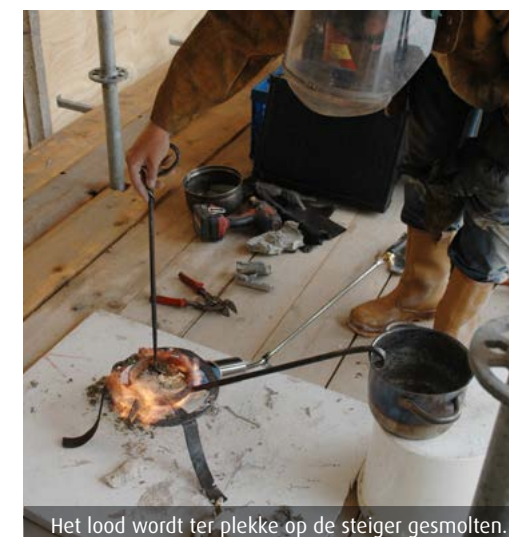
Met het oog op brandgevaar waren van te voren uiteraard de nodige voorzorgsmaatregelen genomen. Het open raamwerk van de eerste twee vensterharnassen staat inmiddels klaar voor de glazenier. Die heeft al eerder de glas-in-loodpanelen



Buitenaanzicht van een van de ramen in de lichtbeuk, vóór de restauratie.

uitgenomen om ze in de werkplaats te voorzien van nieuw loodnet. Dat is een vassing van onderling gesoldeerde loden kaderstrips. Als dat gebeurd is, kunnen de panelen worden teruggeplaatst en aangevoegd. En dat laatste gebeurt dan weer gewoon met specie.

Anne Pauptit (De Monumentenman, Bureau voor Toegepaste Erfgoedzorg)  
Deze restauratie wordt mede mogelijk gemaakt met subsidie van de provincie Noord-Holland.



Het lood wordt ter plekke op de steiger gesmolten.



De voegen worden gevuld met heet vloeibaar lood.



# Bouwhistorische verrassing in voormalig pand van Intertoys

## Wat jarenlang schuilging achter spelletjes en speelgoed



Platte en sobere krul-ornamenten in het stucwerk.

Weinig panden in de binnenstad werden bij ons thuis zo veel besproken als het pand van Intertoys aan de Langestraat 20. Toen de briefjes op de deur verschenen dat 'ons' Intertoysfiliaal toch zou sluiten, waren mijn kinderen diep verslagen. Enkele weken later stond ik op de plek waar zij uren tussen het speelgoed konden dromen, oog in oog met een verrassende bouwhistorische vondst...

Het huidige beeldbepalende pand aan de Langestraat 20 is van 1910. Meestal gaan we er bij een complete verbouwing van die datum vanuit dat er niets meer over is van het pand dat er daarvoor moet hebben gestaan en dat destijds het complete casco vernieuwd is. De bouwtekening laat daar ook weinig illusies over bestaan. Ik was dan ook lichtelijk verbaasd toen de architect van de huidige verbouwingsplannen contact met ons opnam om te melden dat er iets bijzonders was gevonden.

### ■ STUCWERK NISSEN

Achter de stellingen met gezelschapspellen, puzzels en waterpistolen had zich al die tijd een bijzondere (gang)muur verscholen. De gehele rechter bouwmuur op de begane grond bleek namelijk vanaf de voorgevel tot voorbij de achtergevel uit 1910 voorzien te zijn van stucwerk nissen.

Op basis van de ornamenten in de eerste drie nissen zouden we kunnen concluderen dat het stucwerk uit het begin van de achttiende eeuw moet stammen. De nissen zijn namelijk in Lodewijk XIV stijl gemaakt. Een stijl met zware symmetrische krul-ornamenten. Omdat de ornamenten vrij plat en sober zijn, zouden we hier te maken kunnen hebben met een vroeg voorbeeld of misschien een lokale stucwerker. Er zijn overigens geen namen bekend van lokale stukadoors

uit de vroege achttiende eeuw. In het begin waren er vooral rondreizende stukadoors uit Italië.

Een bekend (rijker) voorbeeld van stucwerk in dezelfde stijl als in het Intertoys-pand, is aangetroffen in de tuinkamer van Oudegracht 247. Dat is daar waarschijnlijk aangebracht na de verkoop van het pand in 1721. Het overdadige stucwerk in de gang van Huize de Dieu, verderop aan de Langestraat, is weer een overgangsstijl tussen Lodewijk XIV en XV (ook wel rococo genoemd) en stamt uit 1744. Van dat stucwerk weten we dat het van de hand is van Hermanus van Gorcum, die voornamelijk in en rond Amsterdam werkte.

### ■ VESTIBULE

De eerste drie nissen lijken samen een vestibule te vormen. Met symmetrische opzet van twee smalle hoge nissen naast een bredere nis. Deze brede nis heeft dezelfde verhoudingen als een deur. Waarschijnlijk lag hier tegenover de ingang tot de voorkamer. De nissen wekten zo de illusie dat het pand dubbel zo breed was. Dit was een gebruikelijke indeling in de achttiende eeuw, waarin de voorkeur ontstond voor dubbel brede woonhuizen met een centrale gang.

De overgang naar de achterste nissen wordt gevormd door een nog achtergebleven oudere balk met een geprofileerd sleutelstuk. Op deze balk is duidelijk de afdruk te zien van een tussenmuur. De achterste nissen hebben geen ornamenten. Het zijn voornamelijk zeer strak vormgegeven rechthoekige en halfronde nissen zonder geprofileerde randen. Bovenin hangt wel een kenmerkend kelkje dat sterke gelijkenis heeft met de ornamenten van de voorste nissen.

### ■ RAADSEL

Het is nog een raadsel hoe we deze nissen moeten duiden. Komen ze uit dezelfde periode? Liep de gang destijds nog verder door? Of is het gewoon een bijzondere uitmonstering van de ruimte? Opvallend is in elk geval dat de nissen gespiegeld liggen tegenover de schouw met twee kastnissen ernaast. Veel meer vragen dus dan antwoorden, maar het is nu wel duidelijk dat het pand waar ik ooit zo vaak kwam met mijn kinderen een rijke periode heeft gekend in de vroege acht-

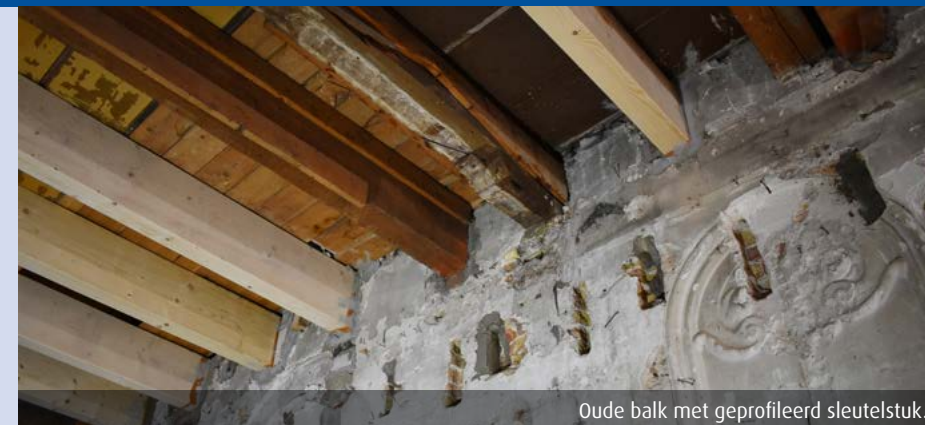


De drie nissen zonder ornamenten die samen een vestibule lijken te vormen.

tiende eeuw. Toen ik mijn dochter liet zien wat er al die jaren schuil ging achter 'haar' schappen met spellen en speelgoed, was haar reactie: "Oh wow, dat is mooi! Hoe oud is dat? Dit blijft toch wel hè?"

Carolien Roozendaal,  
bouwhistoricus

Foto's: Marcel Heijmans, architect Studio  
Architectura



Oude balk met geprofileerd sleutelstuk.

## Op zoek naar ridders en Alkmaarse kastelen tijdens tentoonstelling in Huis van Hilde

Elk jaar, in het eerste weekend van de vroegste herfstvakantie, zijn er de Nationale Archeologie Dagen. Dit jaar op 11, 12 en 13 oktober. In het Huis van Hilde staan deze dagen dit jaar in het teken van de tentoonstelling 'Op zoek naar Ridders en Kastelen', die dat weekend geopend wordt. Met archeologische activiteiten, lezingen, een speurtocht voor kinderen en verschillende speelparken. Ook de recente onthullingen rondom kasteel De Middelburg in de Oudorpolder krijgen in deze tentoonstelling een plek.

Noord-Holland staat bekend als het landschap van de verdwenen kastelen. Vanaf het jaar 900 zijn in Noord-Holland veel kastelen gebouwd. Maar de meeste werden in de middeleeuwen weer verwoest. Veel van die zwaar beschadigde kastelen zijn in de eeuwen erna helemaal uit het landschap verdwenen, maar de sporen zijn nog altijd in de grond te vinden. In de tentoonstelling staan vier verdwenen kastelen centraal die ooit in de buurt van Castricum en Alkmaar stonden. Uit ieder kasteel worden de topvondsten getoond.

### ■ OP ZOEK NAAR KASTELEN

Maar wat is nu eigenlijk een kasteel? hoe sporen archeologen restanten van deze kastelen op? en waar stonden die kastelen? Archeologen gebruiken hiervoor de nieuwste technieken, ze doen uitgebreid geofysisch onderzoek en gaan aan de slag met grondradars en magnetometers. Het onderzoek in de Oudorpolder waarbij onlangs een barbacane werd ontdekt, is daar een sprekend voorbeeld van. Een barbacane is een versterkte voorpoort. In dit geval behorend bij kasteel de Middelburg, dat ooit op deze plek in Alkmaar stond. De tentoonstelling in het Huis van Hilde besteedt ook hier ruime aandacht aan.



Afbeelding van Fred Marschall.  
Foto rechts: een beeld van Willem van Brederode.

Lees meer over dit opzienbarende onderzoek dat de landelijke pers haalde op erfgoedalkmaar.nl. Op pagina 8 en 9 is het interview te lezen met Stijn Marsman die het bronnenonderzoek deed.

### ■ OPENING EN RIDDERSPEKTAKEL

De tentoonstelling 'Op zoek naar Ridders en Kastelen' wordt feestelijk geopend in het weekend van de Nationale Archeologie Dagen en is vanaf 12 oktober te bezoeken voor publiek.

Naast de verschillende archeologische activiteiten tijdens de tentoonstelling, zijn er ook publiekslezingen, een speurtocht voor kinderen en verschillende speelparken. Op 20 oktober 2019 wordt Hildes verjaardag gevierd met een ridderspektakel. De tentoonstelling is te bezoeken tot en met 5 januari 2020.





## Archeologiestudent Stijn Marsman levert bijdrage aan onderzoek De Middelburg

# "Ik heb ook sappige weetjes over Floris V ontdekt"



Stijn Marsman buigt zich, samen met zijn stagebegeleidster stadsarcheologe Nancy de Jong, over zowel moderne als eeuwenoude bronnen.

Stijn Marsman, student Archeologie aan de Universiteit van Amsterdam, sloot zijn tweede jaar af met een zogeheten bronnenonderzoek in Alkmaar: "Mijn tutor droeg het idee aan. Het had iets te maken met kastelen en ik was wel van de middeleeuwen, vond ze. En dat klopt ook wel. Ik vond het ook leuk dat het dichtbij huis was, want ik kom uit Oosterblokker. En bovendien wilde ik graag iets doen met bronnenonderzoek."

### MAAR WIL EEN BEGINNEND ARCHEOLOOG NIET GEWOON GRAVEN? IS HET NAPLUIZEN VAN PAPIEREN EN DIGITALE BRONNEN DAN NIET HEEL SAAI?

"Ja, zo kijken sommige studenten er inderdaad wel naar. Maar ik denk dat een goed onderzoek niet zonder het onderzoek naar bronnen kan. En Nancy de Jong, stadsarcheologe in Alkmaar en mijn begeleidster, beseft dat gelukkig heel goed. Je betreft dan alle perspectieven erbij van die bewuste tijd. Juist door de combinatie van onderzoeken, kon deze ontdekking worden gedaan. Bovendien vind ik het verre van saai! Het is juist heel bijzonder om informatie te lezen die een monnik in de dertiende eeuw heeft opgeschreven."

### WELKE BRONNEN MOCHT JE VOOR DIT ONDERZOEK BESTUDEREN?

"Dat ging voornamelijk om bronnen waarin vermeldingen stonden van de kastelen van Floris V die in de tweede helft van de dertiende eeuw graaf van Holland en Zeeland was. Wat een bijkomend voordeel was voor de archeologen in Alkmaar, was dat ik als student van de UVA ook vrij toegang heb tot de universiteitsbibliotheek. En ook mijn leeftijd (20) bleek een voordeel. Ik kreeg het compliment dat ik opvallend handig was in het opsporen van relevante digitale bronnen."



"Heel bijzonder om informatie te lezen die een monnik in de dertiende eeuw heeft opgeschreven."

### HEBben JOUW VONDSTEN OOK BIJGEDRAGEN AAN DE ONTHULLING VAN DE BARBACANE?

"Om te beginnen heb ik zeker vermeldingen gevonden die bepaalde vermoedens van Nancy bevestigden. Zo was haar al opgevallen dat er in sommige stukken werd gesproken over de grote toren. Gedacht werd altijd dat er maar één toren heeft gestaan, maar als je het over de grote hebt, zou er logischerwijs ook een kleine moeten zijn. Daar ben ik specifiek op gaan zoeken en inderdaad, in één van de grafelijke rekeningen die ik heb uitgeplozen werd gesproken over de kleine toren. Maar het mooie is dat we op diezelfde manier nu ook het vermoeden hebben dat het niet blijft bij die ene barbacane. In de stukken wordt namelijk gesproken over de 'voorsté' barbacane. En dat lijkt dan weer te impliceren dat er ook een achterste zou zijn. Maar hoewel mijn stage is afgelopen, is het onderzoek nog niet afgerond, dus wie weet wat er nog naar buiten komt."

### HEB JE NOG MEER INTERESSANTE ONTDEKKINGEN GEDAAN?

"Ja, ik ben toch wel een paar sappige wetenswaardigheden tegengekomen over Floris V. Iets waar niet alleen oude bronnen maar ook

boeken van moderne auteurs me bij hebben geholpen. Het is bekend dat Floris in die tijd nogal close was met de Engelse koning Edward. Die had niet zo'n beste verhouding met de koning van Frankrijk. Dus hij had het plan opgevat om via Vlaanderen richting Frankrijk te gaan. Die actie maakte deel uit van de oorlog tussen Engeland en Frankrijk, waarbij Edward I van Engeland hoopte militaire allianties te sluiten om gezamenlijk de Fransen aan te vallen. Een idee dat overigens is mislukt. Hierbij vroeg hij de hulp van Floris en uit de oude wardrobe books, ofwel de militaire rekeningen van Edward uit die tijd, blijkt dat Floris daarvoor betaald is...

En nu wordt het nog geïnteressanter: We weten dat Floris uiteindelijk is overgestapt naar de Fransen. En uit de Franse annalen blijkt dat de Franse koning hem dus gewoon meer geld bood. Plus een jaarlijkse toelage om er verzekerd van te zijn dat Floris Frankrijk trouw zou blijven. Maar dat kwam hem duur te staan. Want Floris is uiteindelijk vermoord door Hollandse heren die daarvoor ook weer betaald werden door koning Edward. En ook dat heb ik in de wardrobe books terug kunnen vinden."

### UIT ALLES WAT NU AL NAAR VOREN KOMT, BLIJKT DAT HET ALLEMAAL EEN BEETJE ANDERS ZIT DAN ALTIJD IS GEDACHT MET DE KASTELEN, HÈ?

"Ja, dat klopt. Door de jaren heen hebben mensen die als expert werden gezien elkaar geciteerd. Maar door deze onderzoeken worden bij veel dingen die altijd zijn aangenomen, nu vraagtekens gezet. Zo wordt nu ook getwijfeld aan het idee dat de twee kastelen destijds zo vlak na elkaar zijn gebouwd. Aangenomen is steeds dat Kasteel de Middelburg rond 1285 is gebouwd. Vervolgens wordt gesproken van een bouwspan van vijf jaar tussen de twee dwangburchten van Floris. Dat zou wel heel krap zijn qua tijd. Maar dit vraagt allemaal nog nader onderzoek en interpretatie van wat we gevonden hebben."

### HOE KIJK JE TERUG OP DEZE STAGE?

"Heel positief! Het was een bijzonder fijne samenwerking in een heel goede sfeer. En omdat het zo'n uniek onderwerp was, ben ik in contact gekomen met verschillende vakmensen uit het hele land. Dat is natuurlijk heel inspirerend als je dat tijdens je stage kunt meemaken!"

Judith Flapper



Luchtfoto van het voormalige terrein van kasteel De Middelburg.



Verschillende media, waaronder het Noordhollands Dagblad, besteedden al aandacht aan het onderzoek.

## Dwangburchten van Floris V

Floris V, graaf van Holland en Zeeland, werd op 27 juni 1296 vermoord. Naast een aantal wegen, dijken en bruggen, liet hij in West-Friesland vijf indrukwekkende dwangburchten na, waaronder de Nieuwburch en de Middelburch in Oudorp. Kasteel Radboud in Medemblik is overigens het enige kasteel van Floris V dat nog overeind staat.

Lees meer over het onderzoek en over de strijd van Floris V tegen de West-Friezen in het hoofdartikel in onze vorige nieuwsbrief: Kasteel de Middelburg verrassend anders.

Bekijk de Erfgoedagenda regio Alkmaar of meld zelf een evenement aan via [erfgoedalkmaar.nl](http://erfgoedalkmaar.nl)





# Rijke historie achter onopvallende gevel Mient 27 ouder dan buurthuis De Croon



De originele zestiende-eeuwse eiken sporenkap gezien richting achtergevel.

Het is één van de meeste gefotografeerde plekjes van de stad. De prachtige rij gevels aan de Mient die je de hele Langestraat al hun kant op lokken. Tussen deze staalkaart aan architectuurstijlen staat op nummer 27 een pand met een vrij sobere lijstgevel. Een gevel die overigens een onverwacht rijk verhaal verhuult. Voordat de eigenaar van het pand zijn nieuwe plannen liet uitwerken, liet hij eerst een bouwhistorische verkenning uitvoeren. Hieruit bleek al snel dat we hier te maken hebben met een interessant pand uit de eerste helft van de zestiende eeuw.

De eigenaar van Mient 27, de heer Dick Singerling, ontwikkelde een plan voor het pand met een nieuwe winkelruimte op de begane grond en twee ruime appartementen op de verdiepingen. De bouwhistorische verkenning die hij daaraan vooraf liet gaan, was bedoeld om beter zicht te krijgen op de belangrijkste bouwhistorische waarden van het pand. Dit met als doel ze zo goed mogelijk in de plannen te integreren.

Ook de archeologen van de vakgroep Erfgoed hebben het pand bezocht om waardevolle informatie vast te kunnen leggen.



Een oude schets van de gevels aan de Mient van het voormalige gemeentelijke 'Bureau van de Monumentenzorg'. Het pand onder het pijltje is (nu) Mient 27. Het pand rechts ernaast is De Croon.

Deze plek aan de oostzijde van de Gewelfde Stenenburg kwam eind vijftiende eeuw al in ontwikkeling. Uit deze periode zijn overigens geen sporen aangetroffen. Het pand is tijdens de verkenning helemaal uitgepeld. Onder begeleiding van de vakgroep Erfgoed zijn alle latere voorzetwanden en verlaagde plafonds verwijderd, zodat het historische casco nog beter in het zicht kwam. Zo werd al een heel aantal aanwijzingen gevonden over de bouwgeschiedenis van het pand. Vervolgens bracht dendrochronologisch onderzoek, ofwel jaarringenonderzoek van houtmonsters, de laatste verrassende feiten boven tafel.

## ■ LOS ACHTERHUIS

Mient 27 bestaat uit een voorhuis met een 'los' achterhuis. Dit achterhuis heeft, heel uitzonderlijk, twee verdiepingen en is met het voorhuis verbonden door een gang. De open plaats tussen de panden heeft later een glazen kap gekregen. Zowel in het voor- als in het achterhuis is een eiken houtskelet aangetroffen met peerkraalsleutelstukken. Sleutelstukken zijn constructies om balken aan de onderzijde te ondersteunen en de toevoeging peerkraal geeft aan dat ze versierd zijn met een peervormige ronde afwerkrand.

Het peerkraalsleutelstuk dat op de verdieping in het achterhuis werd aangetroffen is zeer fijn gesneden en heeft fraaie roosjes aan de zijkanten. Dit sleutelstuk is rijker vormgegeven dan de sleutelstukken in het voorhuis. Hierbij welt de vraag op of dit misschien ooit een belangrijke ruimte was. Het is sowieso al ongebruikelijk dat een los achterhuis een verdieping had. Tussen het houtskelet waren tussenbalken geplaatst. Het is onduidelijk of dit al in de bouwtijd is gebeurd.

## ■ TIJDVERSCHIL

Er is overigens wel een subtiel tijdsverschil gevonden in de herkomst van de houtmonsters uit het voor- en het achterhuis. Het hout in het achterhuis komt waarschijnlijk uit 1520. Dit is geconcludeerd op basis van twee houtmonsters waarbij er van één zelfs het kapseizoen kon worden vastgesteld, namelijk de herfst of de winter van dat jaar.

Eén balk is volgens het onderzoek van ná 1520. Het is een balk van Pinus Sylvestrus en dat betekent eigenlijk een vroege toepassing van grenenhout. De consoles waar de tussenbalken op liggen, echter, hebben een typisch zeventiende-eeuws profiel. Ze zijn vergelijkbaar met de consoles in de verbindinggang. Er zijn dus duidelijke aanwijzingen voor een grote verbouwing in de zeventiende eeuw. Daarnaast is in het achterhuis sowieso veel gebeurd in de loop der tijden. Het pand is nu plat afgedekt, maar moet zeker een kap hebben gehad. In de zestiende eeuw konden ze platte daken namelijk nog niet goed waterdicht afdekken. Mogelijk is de kap verwijderd na een brand, want er zijn wel brandsporen aangetroffen. In het voorhuis



Het metselwerk met speciebaarden aan de zijde van buurtpand De Croon.

ligt op het houtskelet een laag met kinderbinten. Dat zijn de balken onder een vloer, die dwars op de hoofdbalken ofwel moerbinten liggen. De grenen vloerdelen worden aan het zicht onttrokken door zogeheten eiken spreidseel, ofwel dunne eiken platen. Behalve voor het mooie, werd dit spreidseel ook aangebracht om eventueel stof tegen te houden dat uit de kieren kon vallen.

## ■ DE CROON

Het pand aan de Mient 27 (dus ook het voorhuis) moet er al hebben gestaan toen in 1546-1547 het buurtpand 'De Croon' op nummer 31 werd gebouwd. Dat konden we zien aan het metselwerk dat we aantreffen in een kastnis aan de zijde van dit buurtpand. Dit metselwerk heeft namelijk zogenaamde speciebaarden, ofwel overvullige specie, die normaal gesproken altijd wordt weggeschept. Maar omdat het pand tegen het naastgelegen pand op 27 moet zijn aangebouwd, was dat niet mogelijk.

Dus hoewel het prachtige buurtpand 'De Croon' zijn oorspronkelijke zestiende-eeuwse gevel nog heeft, is zijn minder opvallende buurman in oorsprong ouder.

Op basis van het jaarringenonderzoek kunnen we stellen dat het hout van het voorhuis is gekapt in de herfst/winter van 1533 en 1534. Dat betekent dat het voorhuis waarschijnlijk in 1535/36 gebouwd is. Het hele voorhuis, met twee bouwlagen en een kap met borstwering, zal in deze periode gebouwd zijn. Dat is dus later dan het achterhuis, waar we hout terugvonden uit 1520. Omdat er geen ouder metselwerk is aangetroffen, is het goed mogelijk dat het voorhuis oorspronkelijk compleet in hout was opgetrokken.

De lijstgevel van nummer 27 is gemaakt aan het eind van de achttiende of het begin van de negentiende eeuw. Toen is ook de kap aangepast om hierop aan te sluiten met een 'leugenaar', een gevel die hoger is dan het daadwerkelijke pand dat erachter staat. Vervolgens heeft de pui nog verschillende transformaties ondergaan en ook bij de aanstaande verbouwing zal de pui een moderne 'make-over' krijgen, mét behoud van de historische waarden.

Dankzij zowel het bouwhistorische onderzoek als de documentatie van de stadsarcheologen, zijn we weer een stukje wijzer geworden over dit stukje Alkmaar. Dat is mede mogelijk gemaakt door de eigenaar van het pand die hier alle ruimte voor heeft geboden.

Carolien Roozendaal

Bronnen:  
Rapport bouwhistorische waarneming van Odwin Ralling, september 2018. Documentatie Peter Bitter en Rob Roedema, 21 februari 2019.



In het achterhuis is op de verdieping tegen de voorgevel het volledige houtskelet aangetroffen met het peerkraalsleutelstuk met roosjes.

# Tentoonstelling 'Symbolen voor het oprapen' in De Rijp, Graft en binnenstad Symboliek & slibaardewerk uit Gouden Eeuw

In Museum In 't Houten Huis in De Rijp is tot en met 27 oktober de tentoonstelling Symbolen voor het oprapen te zien. Aan de hand van Noord-Hollands slibaardewerk uit de Gouden Eeuw is het museum in de wereld van de symboliek gedoken. Met een centrale plek voor slibaardewerk uit eigen collectie, aangevuld met veel bruiklenen van diverse bekende verzamelaars. Maar dit is niet de enige plek waar het slibaardewerk te zien is...

Beeld spreekt al eeuwen tot de verbeelding. Communiceren met symbolen is nog steeds dagelijkse kost. Vandaar ook de titel 'Symbolen voor het oprapen'. Het slibaardewerk is een type keramiek dat vooral is opgegraven op het Schermereiland en veel van de gevonden voorwerpen zijn prachtig gerestaureerd.

## ■ TOUR LANGS VIER LOCATIES

Maar het slibaardewerk is niet alleen te zien bij Museum In 't Houten Huis. Ook Stedelijk Museum Alkmaar toont een overzicht van Noord-Hollands slibaardewerk onder de titel 'Symbolen voor het oprapen', te zien in één van de vitrines van het museumcafé. In diezelfde vitrine Het Archeologisch Centrum in Alkmaar presenteert in dezelfde vitrine 'Misbaksel uit Alkmaar'. Alkmaar was lange tijd de productieplaats van het Noord-Hollands slibaardewerk.

Museum Jan Boon uit de Rijp heeft een sateliet-tentoonstelling over vindplaatsen en scherven.

En ook in het raadhuis van Graft wordt, onder de titel 'Gedateerd in Graft' aandacht besteed aan slibaardewerk. Alle voorbeelden zijn te bewonderen tot en met 27 oktober.





# Bijzondere bodemvondsten

## Eeuwenoud poppengoed

Niet alleen bij kinderen spreekt het tot de verbeelding. Ook menig volwassen hart gaat sneller kloppen bij het zien van gebruiksvoorwerpen in miniatuurvorm. Je voelt je meteen weer kind. Onze archeologische collectie telt meer dan honderd miniatuurvoorwerpen. Dat zijn er best veel, als je bedenkt dat de totale collectie uit ruim 8400 voorwerpen bestaat.

De miniaturen in onze archeologische collectie zijn allemaal kopieën van huishoudelijke gebruiksvoorwerpen, zoals tafelservies en keukengerei en ze zijn gemaakt van zowel keramiek als glas en metaal.

### ■ TWEE SOORTEN MINIATUURSERVIES

We hebben trouwens miniatuurservies in twee maten. Allereerst een klein formaat serviesgoed om zelf mee te spelen als kind en daarnaast een zeer klein formaat voor in een poppenhuis. De extra kleine serviesjes werden gemaakt voor poppenhuizen van vaak welgestelde vrouwen die met zo'n poppenhuis konden pronken. Er werden vroeger wel poppenhuizen op schaal nagebouwd van het oorspronkelijke huis van de vrouw des huizes.

Uit beerputtenonderzoek maken wij op dat het 'poppengoed' zoals het miniatuurservies vroeger genoemd werd, in de zeventiende eeuw vooral voorkwamen bij de rijkere inwoners. Pas in de achttiende eeuw werden de miniatuurserviezen meer gangbaar. Het grotere formaat poppengoed, waar kinderen zelf mee speelden, werd vaak gemaakt bij dezelfde pottenbakkerijen als het serviesgoed dat dagelijks gebruikt werd in het huishouden.

We doen hier even een greep uit onze collectie. Uit de middeleeuwen komt bijvoorbeeld een tinnen kannetje, versierd met geometrische motieven. Dit minikannetje is in 1994 gevonden aan de Laar 217-219 bij de voormalige meisjesschool en komt uit de veertiende eeuw. Een ander voorbeeld is een vetvanger van tin uit het midden van de zestiende eeuw. De vetvanger, compleet met ophangoog, is versierd met bloemmotieven. Het voorwerp van 4,5 cm lang en 2,5 cm breed, is in 1995 gevonden aan de Kwakelkade.



Miniatuur tinnen kannetje.



Miniatuur tinnen vetvanger.

Bron: P. Bitter, 2016, Schaven aan Alkmaar, 25 jaar Archeologisch onderzoek in beeld.



### ■ POPPENGOD VAN KERAMIEK EN GLAS

Aan de Bierkade 17 vonden we in 2002 een ludiek pispotje. Het potje is gemaakt van Weser aardewerk en komt uit de late zestiende of het begin van de zeventiende eeuw. Drie jaar later werd aan de Oudegracht

182 ook weer een pispotje gevonden plus wat miniatuur serviesgoed, waaronder een bakpannetje, een hengselmandje en drie kookpotjes van roodbakkerd aardewerk. Dit poppengoed komt uit het tweede kwart van de zeventiende eeuw.

Twee miniatuur glazen flesjes zijn opgegraven in een huis aan de Breedstraat in 1990. Ze zijn respectievelijk: 4 en 5 cm hoog en komen uit het eind van de zeventiende of de eerste helft van de achttiende eeuw.



Miniatuur pispotje van roodbakkerd aardewerk.

Tot slot laten we nog een van de drie porseleinen vaasjes zien, die aan de Langestraat 73 zijn gevonden, in 1997. Deze achttiende-eeuwse vaasjes van chinees porselein zijn ongeveer 7 cm hoog en versierd met bloemmotieven.

Als we ons oog over deze collectie laten gaan, kunnen we ons de rollenspielen nog levendig voorstellen die kinderen vroeger speelden met deze aandoenlijke miniaturen uit het dagelijks leven van enkele eeuwen terug.



Miniatuur porseleinen vaasje.

Karin Beemster, beheerder archeologiedepot

## Colofon

Deze nieuwsbrief is een gratis uitgave van de gemeentelijke vakgroep Erfgoed Alkmaar.

**Afbeeldingen:** uit eigen collectie i.s.m. Regionaal Archief Alkmaar, Joop Elsinga en Ritske Velstra.

**Opmaak & vormgeving:** stip180.nl

**Druk:** ADC Nederland, 's-Hertogenbosch.

**Eindredactie:** Judith Flapper, Allesinbalans.nu

**Gratis abonnement op de papieren nieuwsbrief en tips voor de redactie:** erfgoed@alkmaar.nl

**Contact archeologie:** Archeologisch Centrum, in Centrum voor Kunst en Erfgoed, Bergerweg 1, 1815 AC Alkmaar, archeologischcentrum@alkmaar.nl

**Contact monumentenzorg:** Gemeente Alkmaar, Postbus 53, 1800 BC Alkmaar, monumenten@alkmaar.nl

**Telefoon:** 14 072

Zie ook erfgoedalkmaar.nl of, voor regelgeving en subsidieformulieren: alkmaar.nl



Erfgoed Alkmaar